

ADALÉKOK IMRE SÁNDOR NYELVTUDOMÁNYI MUNKÁSSÁGAHOZ

SÍPKA SÁNDOR

1.

A kolozsvári egyetem első magyarnyelvész professzorának gazdag nyelvtudományi munkásságát ismertetni és kritikailag feldolgozni nemcsak eredményei feltárása szempontjából tanulságos, hanem azért is, mert ezáltal részben fény derülhet arra az áldozatkésztségre és tudományos felelősségtudatra, amely több mint száz évvel ezelőtt, a magyar nyelvtudomány rendszeres művelésének megindulása idején annak úttörőit lelkesítette és munkára ösztönözte. Ilyen monografikus jellegű, történelmi kitekintést is tartalmazó pályakép megrajzolásának előfeltétele azonban a ránk maradt anyag minél teljesebb összegyűjtése és rendszerezése. Köztudomás szerint Imre Sándor tudományos művei még életében nyomtatásban megjelentek, s részint önálló kötetekben, részint folyóiratokban ma is aránylag könnyen hozzáférhetők. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára viszont olyan kéziratot is őriz, amely lényegében ugyan nem változtatja meg, de néhány adattal kiegészíti és teljesebbé teszi a pályaképet.¹ Elsősorban a korabeli tudományos élet vezetőivel, irányítóival folytatott széleskörű levelezésére és néhány kéziratban, illetve töredékben maradt tudományos munkájára gondolunk.

Ez alkalommal néhány levélrészletet mutatunk be annak illusztrálására, hogy HUNFALVY PÁL, az első magyar nyelvtudományi folyóirat, az 1855-ben meginduló Magyar Nyelvészet szerkesztője hogyan értékelte Imre Sándor nyelvtudományi munkásságát. A továbbiakban cím szerint időrendben felsoroljuk és néhány szóval jellemezzük Imre Sándor nyomtatásban megjelent nyelvtudományi műveit, azután bemutatjuk azokat az utalásokat, amelyek GYULAI PÁL leveleiben Imre Sándor Magyar szóképzés c. művére vonatkoznak, majd ennek a kéziratban maradt tanulmánynak vázlatos ismertetését, bírálatát adjuk, végül pedig bemutatjuk a Vásárhely nyelve c. kis kézirat-töredéket.

2.

Loványi Gyula a Nyelvtudományi Közlemények LIX. kötetében részletesen és hitelesen idézi fel azokat a körülményeket, amelyek nálunk a Bach-korszakban az első magyar nyelvtudományi folyóirat megindulása idején a tudományos életben uralkodtak.² Adatai nyomán megérthetjük, hogy milyen

¹ Ráday Lt. Bp. Az Imre család iratai: B/I.

² A Magyar Nyelvészet. (Adalékok a magyar nyelvtudomány kialakulásának történetéhez.) NyK. LIX. (1957. évfolyam.)

merészségre, áldozatkészségre és szervezői rátermettségre volt szüksége a szerkesztőnek, Hunfalvy Pálnak a munkatársak felkutatása, a közöny felrázása és az anyagi feltételek biztosítása érdekében. Ennek a tudományos szervező munkának dokumentuma az a tizennyolc levél is, amelyet 1857 és 1887 között Imre Sándorral váltott. Az első keltezésének időpontja 1857. tavaszelő 20-ik napja. Imre Sándor ekkor a hódmezővásárhelyi ref. gimnázium igazgatója volt. Nevéhez fűződik a gimnázium TUDÓSÍTVÁNYAINAK (a mai iskolai évkönyvek őse) évenkénti kiadása 1854-től kezdve. Az 1855. évfolyamban „Észrevételek a gimnáziumi nyelvtanítás körül”, az 1856-ikban „A határozatlan ígéről és igenevekről” c. értekezést is közöl. Ez utóbbira figyelt fel Hunfalvy és írta hozzá a következő buzdító levelet: „Olvastam tavali iskolai tudositványát „A határozatlan igenevekről”. Ennyi mentességet szokott előítéleteinktől nem találtam ez újabb időben egy magyarul írott könyvben sem, de annyi könyvismeretet sem a külföldi nyelvtudománybul. Lehetetlen nem örvendeznem ezen a váratlanságon.” A továbbiakban Imre Sándort is, társait is a nyelvtudomány-nyal való rendszeres foglalkozásra buzdítja. Hunfalvy jó kritikai érzékének bizonyítéka, hogy ebben a kis tanulmányban azokat a vonásokat ragadja meg, amelyek Imre Sándor tudományos munkásságának később is legfőbb ismertetőjegyei voltak: az önállóságra törekvést és a széleskörű, alapos szakirodalmi jártasságot. Nevezetesen ez a levél azért is, mert Imre Sándor tudományos felfedezését jelenti és pályájának ez irányban való elindulását gyorsítja. Hunfalvy az 1857. tavasz hó 2-án írt levélben már így juttatja kifejezésre köszönetét Imre Sándor sokat ígérő válasza miatt: „Meg vagyok győződve, hogy a Magyar Nyelvészet Imre urban derék harcost nyere. Hogy ez nem jutalmaz, sőt hogy rágalmat hoz reám inkább, mint sem jutalmat, s így azokra is kik velem kezert fognak, az ne ijesszen vissza... Hajnalodik a nyelvtudományra nézve; minap egy nagyszombati (VII. osztálybeli) tanulótlul vettem levelet, melyben az ifjú utasítást kér. Jó jel — ilyen lehet csak jutalmunk.”

A kölcsönös bizalom és megbecsülés gyors növekedésének jele, hogy az 1857. szept. 10-én írt levélben Hunfalvy már ígéri Imre Sándor egyik cikkének a Magyar Nyelvészet ez évi folyamában való közlését, majd arra kér választ, hogy milyen szanszkrit nyelvtant kellene az érdeklődők kezébe adni.

Már ebben az évben Imre Sándornak könyvismertetései jelennek meg Hunfalvy lapjában, a következő évben ugyanott „A magyar igealakok egybevetése a görög és latin igealakokkal”, majd „Az ember neve némely árja nyelvekben” címen értekezik. Ugyanebben az évben a vezetése alatt álló hódmezővásárhelyi gimnázium TUDÓSÍTVÁNYÁBAN (és Kecskeméten külön kiadásban) „A latin és görög nyelv viszonyáról származás és rokonság tekintetében” c. értekezését tette közzé.

Tudományos munkássága elismerésül 1858. dec. 15-én a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya Imre Sándort levelező tagjává választotta. Székfoglaló értekezését „A magyar szógyök mivolta és némely változásai” címen 1859. júl. 4-én tartotta. Erre vonatkozóan Hunfalvy leveleiben a következő utalások olvashatók: „Imre úr azt hiszi, hogy nékem köszöni levelező tagnak választását. Csalatkozik — nekem a választásokba nem volt befolyásom, akkor én is levelező t. valék. Hanem minden látszólagos ellenkezések mellett, melyek az Akadémia felolvasásaiban kitűnnek, az ügyre nézve nagy egyetértés van köztünk. Legalább én semmi személyi tekintetet nem tartok: úgy hiszem azért, mások sem. De megválasztásának én is nagyon

örülök, — nem igen találtam még köztünk embert, kinek eszejárásával annyira egyezném, mint Imre úréval, mi nekem annál jobban esik, mert meggyőz arról, hogy tán mégsem vagyok félen járó, mind a mellett, hogy annyinak eszejárásával ellenkezem.”³

A székfoglaló megtartásának időpontjára vonatkozóan 1859. január 14-i levelében Hunfalvy így ír: „Nem akarna Imre úr még az akadémiai szünidő előtt székfoglalót mondani? Ha igen, tessék jul. 4-re határozni magát, mert az lesz utolsó nyelvostályi ülésünk. Ekkorára Fábíán István is beköszön. Egyszer úgy is illik közénk jönnie (nem kénytelen ugyan vele az ember); tehát tegye azt a mondott időre. Nagyon örülnék a majdnem legkedvesebb két embert egyszerre nálam látni.”

A székfoglaló értekezés a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében 1859-ben jelent meg. Ezzel kapcsolatban Hunfalvy az 1859. júl. 23-án kelt levélben azt írja, hogy megítélése szerint az Értesítőnek „történeti nyomossága lehet”. Könyvismertetésekén kívül ebben az évben jelent meg a Magyar Nyelvészetben Imre Sándornak „Még egyszer a magyar igék időalakjairól” c. tanulmánya.

1859-ben Imre Sándor is részt vett az Akadémia Kazinczy-pályázatán. Pályaművéről Hunfalvy 1859. okt. 14-én a következőket írta: „Én is itésze voltam a pályamunkának. Melyről azt véleményezém: A munka nemcsak nem méltatlan a Kazinczy ünnepélyéhez, sőt inkább nagyon méltó. Csupán az ifjú olvasók kedvéért azon neveket és vezérszókat, amelyek az előadás kitűnő szakait jelölik, magyarázó jegyzetekkel, irodalmi felvilágosításokkal szeretném kísérve látni, ha addig elkészíthetné a szerző. E volt véleményem, az indoklásokat mellőzve. S nem azért ítéltém így, mert Imre úr írta meg, ezt ugyan nem is sejdíthettem, míg keze írására nem találhattam, jóllehet föltetszett, hogy ily érett gondolkodású író tűnik újra fel — hanem hideg meggyőződésemből. No, de mások másképpen látták: ámbár Csengery⁴ is, ki elolvasta volt, hasonlóképpen ítélte. Én helyeseltém azon irodalomtörténeti egybevetést, mely a magyar irodalmat az európaiakhoz képest tekinti, helyeseltém Kazinczy jellemzését, kiemelve azon önállóságot is, mely ki meri mondani, hogy ünnepeltünk nem a legnagyobb költő a világon — milyen álpátoszra nagyon hajlandó a magyar irodalom, megdicsértem a nyugodt előadást, mely bombasztot nem ismer. Azonban volt ember, kinek éppen a nyugodtság nem tetszenék ilyen alkalommal, de az gyermek-ember. A nyelvészeti oldalt azonban valamennyi itész megdicsérte.”

3.

Tudományos tekintélye alapján 1859-ben a debreceni és a sárospataki kolégium egyaránt katedrát ajánlott fel Imre Sándornak. A patakiak nevében szóló Erdélyi János meghívása igen csábító volt a vásárhelyi igazgató számára, ő azonban mégis Debrecent választotta. 1860. ápr. 29-én tartott székfoglalójának címe: „A nyelvi és klasszikai irodalmi tanulmányok fontossága korunkban és tanintézeteinkben”. Gondolatmenetének végső következtetése így hangzik: „Az egész oktatásnak nemcsak kiindulási pontja, hanem vezérlője és alapja

³ 1859. febr. 14-én kelt levél.

⁴ Csengery Antal (1822—80) politikus, közgazdász és publicista, 1857—69-ig a Bp-i Szemle szerkesztője.

a nemzeti nyelv esmérete, öntudatos használata, a nemzeti életnek a nyelvben és nyelv által elsajátítása, a nemzet multjának, jelenének megismeréséből, mondanám megérzéséből, a nemzeties érzés, kifejezés mód, észjárás eltanulása, visszaadása és kifejtése. Ez az első cél az anyanyelv használatában. A másik cél is, eszköz is . . . tudniillik a hazai nyelvnek idegenek tanulására eszközül felhasználása . . . a hazai eszmék körének szélesbítésére.”⁵

Hivatalba lépésétől kezdve 1862-ig görögöt és latint tanított a debreceni kollégium felső osztályaiban, 1862. febr. 25-től a teológiai kurzus I. évfolyamán. Később a Lugossy József magyar nyelv- és irodalmi tanszékére helyezték át. Ebben a beosztásban a VII. és VIII. gimnáziumi osztályban magyar nyelvet és irodalmat tanított. Oktató-nevelő munkájának előmozdítása érdekében 1861-ben adta ki „Magyar mondattan az irály és verstan vázlatával” c. tankönyvét, amely húsz év alatt öt kiadást ért meg (1861, 62, 68, 75, 81). A négy részre tagoló mű (útmutatás, mondattan, irálytan, verstan) hatását nagymértékben előmozdította a magyar nyelvtan gimnáziumi tanítására vonatkozó módszertani útmutatás. Ennek ma is megszívlelendő a következő megállapítása: „A magyar nyelvtanítás feladata: ezen nyelvet a megszerzett vagy szerzendő esmeretekhez, érzelmekhez, eszmékhez úgy idomítani, fejleszteni s a tanulónak úgy tenni sajátjává, hogy az emezeknek mindig elég ügyes közlője s hű kinyomata legyen.” Ugyanebben az évben még a következő nyelvtudományi tárgyú írásai is megjelentek: „Az ógörög nyelv fontossága iskoláinkra és irodalmunkra nézve”,⁶ „Kazinczy nyelvújítása”.⁷ A görög nyelv gimnáziumi helyzetére Hunfalvy 1863. jún. 13-án Imre Sándorhoz írott levele is utal. Sajnálkozik annak háttérbe szorításán, és legalább a pesti evangélikus gimnáziumban szeretné azt megakadályozni.

A következő években irodalmi, pedagógiai és kultúrpolitikai tárgyú tanulmányok mellett a következő nyelvtudományi műveket adta ki: „A -nek tulajdonító rag eredete és értéke”,⁸ „A magyar irodalom és nyelv története”.⁹

1869. jún. 28-án az Akadémia osztálygyűlésén olvasták fel és nagy elismeréssel fogadták Imre Sándor „Geleji Katona István főkép mint nyelvész” c. értekezését, amely az Akadémiai Értekezések között még ugyanabban az évben megjelent. Ettől kezdve nyelvtudományi munkássága főként a nyelvújítás vizsgálatára és a feledésbe merült magyar nyelvészek emlékének felújítására irányult. Közben azonban életpályáján ismét változás történt, az 1872-ben megnyílt kolozsvári egyetemre a magyar nyelv és irodalom tanárává nevezte ki Trefort Ágoston kultuszminiszter.

4.

1872 októberétől 1877 júniusáig tartott egyetemi nyelvészeti előadásairól sajátkezűleg írt, kéziratban maradt jelentésében a következőket olvashatjuk: „Itt is három évi időközött véve fel, (előzőleg ti. az irodalmi előadásokról ír: S. S.) négy félévben a nyelv történelmét és a magyar nyelvtudományi irodalom idő-

⁵ Idézi Zsádon László: Imre Sándor élete és művei. Debr. 1934. 54—55. l. (Tanári szakdolgozat. Debr. Egy. Könyvtár.)

⁶ Magyar Nyelvészet. 1861.

⁷ Szépirodalmi Figyelő. 1861.

⁸ Nyelvtudományi Közlemények. 1863. (2:321.)

⁹ Gimnáziumi tankönyv. Debrecen. 1865.

rendbeli ismertetését tűztem ki feladatul. Az első két félévet főképp a nyelvviszonyok általános, a nyelv benső fejlődése részletes fejtegetésével foglalkoztam. Az utóbbi két félévben túlnyomólag a nyelvtudomány történelmét. E tárgyalás szolgálhat egyedül biztos alapul a nyelv mélyebb megismeréséhez, a nyelv és nyelvtudomány további jó irányú műveléséhez. E négy félévnek két elője a középkorral és XVI. századdal, a két utóbbi a XVII., XVIII., XIX. századdal, ezek nyelvvel és nyelvtanával foglalkozott, a dolog természetéhez képest. Ezek alapján tárgyaltam az első hat félév közül a két utolsóban a tüzetes magyar nyelvtudományt, történelmi fővonásokban, összehasonlító módszerrel.

A nyelvtudományhoz rövid bevezetést — nyelv eredete, nyelvek elágazása stb. is adtam az első időközben és adok a másodikban is. E dolog felvételét a tanárképezdei szabályzat s egyébként a tudomány feladata is kívánja. Mert a nyelv mélyebb ismerete a hasonló vagy különböző nyelvek fő sajátságainak tudása nélkül lehetetlen.

Egy félévben rendkívüli vagy ingyenes előadásokban a magyar nyelvjárás történelmét és bírálatát adtam elő.

Colloquiumot közlelbbi félévben 12–15 hallgató tett, nagyobb részt kitűnő, vagy dicséretes eredménnyel.¹⁰

Az egyetemi előadások mellett éveken át ellátta a dékáni és a Tanárvizsgáló Bizottság elnöki tisztségét, de szorgalmasan publikálta irodalmi és nyelvtudományi dolgozatait is. Ez utóbbiak időrendben így következnek: „A nyelvújítás tanulmányának fontossága”,¹¹ „A magyar nyelvújítás és tévedései”,¹² „Kincsásási babonák a XVII. sz.-ből”.¹³ „A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálatja, tekintettel az újítás helyes módjaira” c. tanulmánya (1874) pályaműnek készült az Akadémia Marczibányi díjára, amelyet végeredményben Ponori Thewrewk Emil nyert el. Imre Sándor dicséretben részesült, és bizonyos tiszteletdíj mellett munkájának kiadásával jutalmazta az Akadémia. Még ebben az évben jelent meg „Rövid magyar nyelvtan”¹⁴ c. tankönyve, a következőben pedig „Összehasonlító nyelvtudomány egyetemen és iskolákban”¹⁵ c. értekezése.

„Nyelvtörténeti tanulmányok a nyelvújításra nézve” c. tanulmányát 1875. dec. 13-án és 1876. jan. 17-én olvasták fel az Akadémián. Megjelent az Akadémiai Értekezések közt 1876-ban. Volf György élehangú bírálatát a tanulmányról és Imre Sándor Volf Györgyhez intézett válaszát a Nyelvőr 1876. évfolyama közölte. „A nevek -uk, -ük személyragjairól”¹⁶ c. tanulmányát 1878. okt. 7-én mutatták be az Akadémián. 1878. jan. 30-án a Kisfaludy Társaság tagjává választották. Székfoglaló értekezése „A dal nyelvéről” a Budapesti Szemlében jelent meg 1880-ban.

1879. máj. 22-én választotta az Akadémia Imre Sándort rendes tagjává. Székfoglaló értekezése „Beregszászi Nagy Pál életéről és munkásságáról”¹⁷ szöveget. Ezután betegsége miatt néhány kevésbé termékeny év következett életében. 1880–85-ig mindössze néhány irodalomtörténeti és etikai jellegű tanulmányt

¹⁰ Ráday Lt. Az Imre család iratai: B/I/4/a.

¹¹ Pesti Napló. 1872.

¹² Budapesti Szemle. 1873.

¹³ Nyelvtudományi Közlemények. 10. 391. l. (1873.)

¹⁴ Tankönyv a középiskolák számára. Debrecen. 1874.

¹⁵ Erdélyi Múzeum. 1875.

¹⁶ Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. VII. k. VII. sz. 1879.

¹⁷ Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 1880.

publikált. 1886-ban nyugdíjaztatás folytán megvált az egyetemi katedrától és fiaihoz Hódmezővásárhelyre költözött. Ott élt 1900 decemberében bekövetkezett haláláig.

5.

Erejehez mérten a nyugalom éveit is tudományos munkálkodással töltötte. Ezalatt jelent meg „A nyelv romlása”¹⁸ c. tanulmánya, amely tartalmilag összefügg a németesedésről, elkorcsosodásról, a nemzetiségekről és a nevelésről írott dolgozataival. Gyulai Pál felszólítására írta és 1890-ben a Budapesti Szemlében, majd az Olcsó Könyvtár sorozatban adta ki „A középkori magyar írók stíljáról” c. értekezését. A következő évben „Lugossy József nyelvbölcséle”¹⁹ és „Erdősi Sylvester János nyelvészete”²⁰ című tanulmányaiban két tekintélyes magyar nyelvész emlékéit idézte és munkásságát méltatta. Ugyanebben az évben jelent meg egy nagyobb szabású és fontos munkájának első kötete, „A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története” Debrecenben. Ez a könyv kimerítő adatgyűjtése miatt ma is haszonnal forgatható. Sajnos, folytatását betegsége miatt már nem tudta befejezni a szerző. A Magyar Tudományos Akadémia 1892. dec. 19-én tartott ülésén olvasták fel BALLAGI MÓR felett tartott emlékbeszédét.²¹ 1896-ban Beöthy Képes Irodalomtörténetének II. kötetében közreadta „A nyelvújítás története” c. munkáját.

Az 1880-as évek végén készült el „Magyar szóképzés” c. kéziratban maradt munkája.²² Ennek kiadása körüli tárgyalásokról a ránk maradt levelek némi tájékoztatást adnak. Gyulai Pál 1887. szept. 17-én ezt írta Imre Sándornak: „Vettem szíves levelét a »Magyar szóképzés« című műve kéziratával együtt, s mindjárt áttettem az I. osztályhoz, hova különben egyenesen küldhette volna, mert ez tisztán az osztály ügye s magának az akadémiának csak annyiban (van) hozzá köze, a mennyiben a költségvetést véglegesen ő hagyja helyben. A munka elfogadása kiadásra (t. i. nyomtatás és tiszteletdíj, ez — utóbbi ívétől 30 ft.) azt hiszem nem fog nehézségbe ütközni. Nehezebb lesz a határozat végrehajtása. Az akadémia vagyonának nagyrésze földhitelintézeti papirokból áll, a melynek kamatja 5-ről négyre szállítattott le. E körülmény a tavalyi költségvetésünket egészen feldúlta. Egy pár munkát (Finálytól, Simonyitól) e miatt nem tudtuk kiadni ez évben, s a jövő évre halasztottuk. A jövedelem az idén sem fog javulni s nem tudom, hogy a jövő évben megjelenhetik e tisztelt barátom munkája vagy legfeljebb csak nyomtatása kezdődhetik meg. Azonban ez későbbi kérdés, most fődolog, hogy a munka december közepéig megbiráltassék, elfogadtassék, s a költségvetésben egészben vagy részben fölvetessék, a mi mindig decemberben szokott megtörténni. Az októberi osztályértekezleten tüstént kineveztetem a bírálókat s felkérem Hunfalvyt, hogy az egyik ő legyen, tisztelt barátomat pedig koronként értesítem az ügy állásáról.” Gyulai ezt az ígéretét meg is tartotta, mert az 1887. okt. 11-én kelt levelében már közölte Imre Sándorral, hogy műve az Akadémia I. osztályának okt. 8-án tar-

¹⁸ Budapesti Szemle. 1886.

¹⁹ Erdélyi Múzeum. 1891.

²⁰ Hunfalvy Album. 1891.

²¹ Megjelent a MTA elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédek VII. kötetének 7. számában.

²² Ráday Lt. Az Imre család iratai: B/I/4/10.

tott értekezletén „bírálatra adatott”. Az 1888. dec. 23-i levél így tájékoztatta a mű további sorsáról: „Budenz elvégre jelentést tett tisztelt barátom munkájáról, de csak szóbelileg, ígérvén, hogy írásban is beadja a mit szóval előadott. Majdnem egy félórai előadásának az volt az értelme, hogy a munka gazdag ismeretekről tanúskodik, de módszere hibás, s ezért nem ajánlható a kiadásra. Az osztály második bírálól Szilády Áront kérte fel, kinek a munkát mindjárt másnap (nov.) átadtam, s a ki azt ígérte, hogy december végén véleményét beadja. A költségvetés előtt (január) a munka sorsa el nem dőlhet, mert még egy harmadik bírálónak is át kell adni. Azonban ha tavasz felé elfogadná az osztály, nyomtatását a nyáron vagy ősszel meg lehetne kezdeni, s költségét a következő költségvetésbe bevenni. Így jártunk el Finály munkájával is, melyet az ősszel nyomattam ki, s költségét 1889-i költségvetésbe vesszük bele.”

Gyulai 1889. nov. 5-én írt levelében a „Magyar szóképzés” kiadásáról ezt olvashatjuk: „Szilády végre beadta véleményét, s kiadásra (ajánlotta) »Magyar szóképzés« című munkáját, minthogy a két bíráló között véleménykülönbség van, fölkertem meg elnököt, Hunfalvy Pált, hogy maga legyen a harmadik bíráló, s véleményét egyszerre terjesszük elő az osztályülésen a Szilády véleményével. Hunfalvy átvette a munkát, s a mint tegnap nekem mondá, ő is hajlandó kiadását ajánlani. Budenz a mai napig sem adta be írásbeli véleményét, csak szóval referált az osztálynak.”

Hunfalvy már előbb is forgathatta Imre Sándor munkájának kéziratát, mert arról 1887. jan. 7-én kelt levelében a következőket írta: „Azt tanácsolnám tehát általában, hogy az egyszerű *k* képzőt különvalónak tüntesse fel B. uram a több hanggal tetézett *k* képzőtől, s ebben is tüntettesse ki a felbontható és fel nem bonthatót.”

Gyulai Pál 1890. jan. 13-án kelt levele arról értesíti, hogy Budenz, Szilády és Hunfalvy bírálatát hozzászólás céljából elküldte Imre Sándornak. Az 1890. febr. 19-i levél az Akadémia I. osztályának határozatáról közli az alábbi kedvező fordulatot: „Az osztály határozata, a mint láthatja, épen nem zárja ki a munka elfogadását, s a mint az osztályülésen tapasztaltam a hangulat irányában nem ellenséges, s a munka egy részét Budenz is teljesen méltányolja.”

A szóban forgó műre vonatkozó újabb utalás Gyulai 1891. aug. 31-én kelt levelében így hangzik: „A Szóképzés ügyében írt levelét megmutattam Budenznek s ő úgy nyilatkozott, hogy az újabb bíráló tisztelet nem fogadja s épen nem kíván akadályt gördíteni a munka megjelenése elébe. Így alkalmasint Hunfalvy és Szilády lesznek a bírálók, s a munka hamar elfogadtatik. Nehezebb lesz a kiadás anyagi oldala. Mióta a földhitelintézeti záloglevelek kamatja leszállított s az akadémiának kevesebb a jövedelme, alig tudjuk rendbehozni az osztály kiadásait. A már megindított vállalatokat nem hagyhatjuk abba, s újra nem igen van pénz. De ha a mű elfogadtatik, gondom lesz rá, hogy mielőbb kinyomassék, s ha másképp nem, két év alatt fizetessék ki a nyomda és tiszteletdíj.”

Utoljára még ezt olvashatjuk erről a kérdéssel Gyulai 1891. szept. 7-én írt levelében: „Ha a Szóképzés csak tíz ív, akkor könnyen kiadható. Azt hittem, hogy legalább is harminc ív. Csak küldje fel hozzám, a legtapintatosabban fogok eljárni a körülmények szerint.” Imre Sándor azonban a hosszú halogatás miatt megsértődhetett, tanulmányát minden bizonnyal már nem küldte vissza Gyulainak, s ez lehetett kéziratban maradásának végső oka.

6.

A MAGYAR SZÓKÉPZÉS c. mű százharmincnyolc kéziratos ívoldalra terjed és az alábbi 48 §-ra oszlik:

1. Szóképzés. Szó. Törzs. Képző. 2. A gyökér és törzs sajátosságai. 3. Kétféle gyökér és képző. 4. A képzők értelme. 5. Törzsek és képzők viszonya. 6. A törzs és képző csatolódása. 7. Egyes és összetett képzők. 8. Név- és igeképzők. 9. Egyszerű törzsek. Egytagúak hajdan és most. 10. A törzsek száma. 11. Idegenség a képzésben. 12. A képzők egyenként. Magánhangzóképzők: -a, -á. 13. -e és -é képző. 14. Az -i képző. 15. Az ó- és -ő képző. 16. Az -u és -ü képzők. 17. Másalhangzóképzők: -b. 18. Mássalhangzóképzők: -p. 19. A -v képző. 20. -f képző. 21. -m képző. 22. -k képző. 23. -g képző. 24. -h képző. 25. -n képző. 26. -ny képző. 27. -j képző. 28. -t képző. 29. -d képző. 30. -gy képző és -ty képző. 31. -r képző. 32. -l és -ly képzők. 33. Az -s : sz, zs : z, cs : cz képzők és összetettjeik. Különösen -s képző stb. 34. -sz képző és a vele összetettek. 35. -z képző és összetettjei. 36. -zs képző. 37. -cs képző. 38. -cz képző. 39. Határozók mivolta és képzése. 40. Összetétel általában. 41. Párhuzamos vagy kettős összetettek. 42. Birtokos összetétel. 43. Jelzői összetételek. 44. Határozói összetétel. 45. Mondományból jelzői összetétel. 46. Mondomány összetétel. 47. Az összetett alakszók (névmások, kötőszók, indulatszók). 48. Néhány különös összetételünk.

A szóképzés alapjául szolgáló nyelvi elemek közt megkülönböztet a szerző „nem világos értelmű” (nem élő) *gyökereket* és határozott értelmű (élő) *törzseket*. Képzésnek minősíti azt az eljárást, amelynek során a gyökerekből értelmes szók, vagy a törzsekből új szók jönnek létre (pl. su, sug, susog; sé: sért sérelem stb.). Mivel a gyökerek eredete, másképp a nyelv eredete a nyelvbőlselet körébe tartozik, az pedig a szóképzés határain kívül esik, itt nem foglalkozik vele, csak a szótörzsek alakulásával. Mai nyelvtudományi ismereteink alapján a gyökérszavak ilyen értelmezése és egyes szótörzsek alakulásának itt olvasható nyelvi magyarázata sok esetben helyesbítésre, módosításra szorul. A szófejtés terén elért újabb eredmények szintén Imre Sándor sok megállapításának tévedésére mutathatnak rá. A név- és igeképzők egyezésére vonatkozó magyarázatai sem mindig helytállóak. Az egyes képzők jórészenek keletkezéséről is mást tanít ma a nyelvtörténet, mint amiket Imre Sándor hirdet vagy feltételez.

Az egyszerű szótörzseknek a kódexekből való összegyűjtése és betűrendbe szedése igen gazdag és hasznos anyaggyűjtés, további feldolgozás alapja lehet. Lényegében helyesnek tekinthető az a bírálata is, amit a Czuczor—Fogarasi-féle Nagy Szótárról mond a szótörzsek számának megállapításával kapcsolatban.

A képzők eredetéről szólva egyeseket „minden műveltebb nyelvvel közös”-nek vagy legalábbis „alaphangjaikra nézve” hasonlóknak tart, (-ó -u -d -t -m -n -r -s stb.), másokat világosan idegen eredetűnek tekint, (-nok -nök). Sok feltételezése és egybevetése azonban a mai kutatásokkal nem igazolható, illetve azoknak gyakran ellentmondó (-lya- -lye -nya -nye -ján -ma -or -t stb. képzők eredete).

Az -a képzőre vonatkozó adatok teljes egészében hibásnak mondhatók, legtöbb példájában nem képzőnek tekintendő az -a. Ez a hiba egyébként a betűrendben tárgyalt többi képző ismertetésében is előfordul. Túlvizetne szándé-

kunkon az erre vonatkozó példák részletezése, ehelyett az alábbi általános megjegyzéseket tesszük:

a) Nagy értéke a tanulmánynak a rendkívül gazdag anyaggyűjtés, amely nemcsak a kódexirodalomra korlátozódik, hanem figyelembe veszi a későbbi forrásokat, a tájnyelv és a korabeli köznyelv adatait is. Gyakran utal a nyelvtudomány régebbi és újabb, hazai és külföldi eredményeire egyes szóképzési problémák értelmezése során.

b) A „gyökszók” itt olvasható értelmezése joggal váltott ki ellenkezést a korabeli bírálókból. Módszertani szempontból nem szerencsés és néhány esetben félreértésekre is adhat alkalmat a tővéghangzóknak minden esetben a képzők közé való sorolása.

c) Nem szerencsés az az eljárás mód, hogy a szerző nem választja külön az igeképzést és névszóképzést, illetve az egyszerű képzőknek és képzőbokrok-nak az ismertetését. Ez több esetben félreértésre vezet (pl. a „fájdalom” és „álladalom” szavakban az -m önmagában minősül képzőnek).

d) Helyesen mutatja meg a tanulmány a szóképzés és szóösszetétel közötti különbséget, ennek ellenére néhány önálló szóból keletkezett képzőt is a szóösszetétel keretében tárgyal (időszerű, sokféle). A szóösszetétel tulajdonképpen nem is foglalható a szóképzés címszó alá, hanem a tágabb körű szóalkotás tárgykörébe tartozik.

e) Indokoltnak látszik tehát a korabeli bírálók egy részének e mű kiadásától való vonakodása, de ennek ellenére fel kell figyelni ma is a benne található nyelvi anyag gazdagságára és értékeire.

7.

Található Imre Sándor hátrahagyott kéziratai között egy „Vásárhely nyelve” c. kétoldalas töredék is. Valószínűleg idős korában, nyugdíjas éveiben írhatta. Megállapítása szerint Hódmezővásárhely őslakossága és a Károlyiak által betelepített, főként katolikus vallású lakosság nyelve és szokásai között szembeutó különbségek alig vannak. A továbbiakban a leíró nyelvtan fejezeteit követve a vásárhelyi nyelvjárás hang- és alaktanára vonatkozó adatokat találunk. Ez utóbbi tárgykorból mindössze az elbeszélő múlt használatának hiányát említi.

BEITRÄGE ZUR SPRACHWISSENSCHAFTLICHEN TÄTIGKEIT VON SÁNDOR IMRE

VON

S. SÍPKA

In diesem Artikel ergänzt der Verfasser mit einigen bisher unbekanntenen Angaben unsere Kenntnisse über Sándor Imre, einen angesehenen ungarischen Sprachwissenschaftler des 19. Jh. Er veröffentlicht die Briefe, die Pál Hunfalvy, der Redakteur der ersten ungarischen sprachwissenschaftlichen Zeitschrift, an Sándor Imre geschrieben hat. In chronologischer Folge führt er an und charakterisiert in einigen Worten alle seine in Druck erschienenen sprachwissenschaftlichen Werke; er präsentiert seinen Bericht über seine Vorträge an der Universität; auf Grund der Briefe von Pál Gyulai erleuchtet er die Geschichte der mit der Ausgabe des in Handschrift gebliebenen Werkes *Magyar szóképzés* (Wortbildung im Ungarischen) zusammenhängenden Verhandlungen; zum Schluss gibt er noch eine Rezension dieses Werkes.